

Reilly, D. J., *The art of reform in eleventh-century Flanders. Gerard of Cambrai, Richard of Saint-Vanne and the Saint-Vaast Bible* (Studies in the history of Christian traditions CXXVIII; Leiden, Boston: Brill, 2006, xv + 363 blz., 125,-, ISBN 90 04 15097 8).

Hoewel de volle middeleeuwen wel eens omschreven worden als de tijd van de grote kloosterbewegingen, is het ontvullend vast te stellen hoe moeilijk het wel is klare wijn te schenken over hun geschiedenis op het lokale en regionale niveau. Een goed voorbeeld is het graafschap Vlaanderen tijdens de late tiende en vroege elfde eeuw: kloosters speelden er een cruciale rol in de uitbouw van het grafelijke gezag en vervulden er een prominente rol als spirituele, artistieke en intellectuele centra, maar de bronnen zijn schaars en doordrenkt van politieke en ideologische agenda's die bij gebrek aan andere stemmen nog moeilijk te doorgronden zijn. Behalve vanuit de archeologie en het lang verwaarloosde gebied van de liturgie, werden er in de afgelopen decennia ook nauwelijks nieuwe bronnen aangeboden.

In *The Art of Reform* toont Diane Reilly overtuigend aan dat 'nieuw' materiaal vooral te vinden is in bronnen die historici vertrouwd in de oren klinken, maar waarvan de betekenislagen nog niet allemaal onderzocht werden. Haar analyse richt zich op de beroemde Bijbel van Sint-Vaast, een handschrift uit drie delen dat kort na de hervorming van de abdij van Sint-Vaast (Atrecht) in 1025 samengesteld en geïllustreerd werd. Kunsthistorici vonden dit handschrift tot nu toe vooral interessant omwille van zijn betekenis als voorloper van de Romaanse 'reuzenbijbels' en omwille van de miniaturen, die Karolingische en Angelsaksische invloeden verzoenen met een grote artistieke creativiteit. Als kunsthistorica besteedt Reilly natuurlijk aandacht aan die aspecten van het handschrift, maar doorheen het boek geeft ze ook nadrukkelijk aan dat ze wil aantonen dat de lokale context bepalend is geweest voor de opmaak van deze Bijbel en voor de keuzen die gemaakt werden voor de illustraties.

In hoofdstuk 2 gaat de auteur in op de samenstelling van de Bijbel. Uit de analyse van de tekstselectie en de ordening van de teksten blijkt dat dit ondanks de rijke verluchting toch meer was dan een statussymbool. Dit handschrift werd dagelijks gebruikt, en Reilly brengt het ontstaan ervan in verband met het belang dat de hervormers van Cluny hechtten aan bijbellectuur en met dat in die mate diversificatie in de samenstelling van bijbels. De Bijbel van Sint-Vaast verschilt echter zo van doorsnee 'Clunisiaanse' bijbels dat Reilly de beslissingen voor de samenstelling toeschrijft aan iemand uit de omgeving van Richard van Saint-Vanne, de hervormer van Sint-Vaast. Op zichzelf is dat een erg aantrekkelijke hypothese: misschien daarom worden veronderstellingen en mogelijkheden die de auteur ter illustratie van deze discussie aanbiedt, na enkele bladzijden zekerheden (het duidelijkst op p. 83). Toch is het verband tussen de hervorming en dit meesterwerk meer dan een veronderstelling. Reilly wijst op de povere toestand van het scriptorium van de abdij bij de redactie van de Bijbel en is mijn inziens overtuigend in haar argumenten dat deze uitzonderlijke inspanning in verband moet gebracht worden met Richards bedoeling het succes van de hervorming op alle mogelijke manieren aan te tonen. Kort gezegd beantwoordde de Bijbel dus niet enkel aan veranderende liturgische noden, maar ook aan een maatschappijbeeld dat de monniken wilden uitdragen.

De volgende drie hoofdstukken nemen elk de iconografie van de Bijbel als uitgangspunt om aan te tonen dat de inhoud van deze boekdelen niet enkel voor de monniken bestemd was. Naar het model van de Karolingische Bijbels van Tours waren de illustraties bedoeld om een boodschap door te geven aan prominente bezoekers van de abdij. In hoofdstuk 3 komt als eerste de rol van de bisschop aan bod. De ongewone voorstelling van de profeet Jeremia in bisschoppelijk ornaat toont aan dat de illustratoren de nauwe relatie tussen de monniken en bisschop Gerard van Kamerijk wilden beklemtonen. De bisschop wordt hier ten tonele gebracht als de drager van een ambt met goddelijke oorsprong en als een verbeelding van de Christusfiguur op aarde. Hoofdstuk 4 richt zich op de maatschappelijke rol van de vorst. De delicate politiek-geografische context van het bisdom Atrecht heeft er volgens Reilly toe geleid dat de vorstelijke voorstellingen in de Bijbel niet verwijzen naar één concreet persoon, maar de aandacht vestigen op de eigenschappen van de ideale soeverein. In de iconografie vindt Reilly verwijzingen naar een model van christologisch koningschap en naar de gelijkenissen tussen de vorstelijke en de bisschoppelijke ambten. In hoofdstuk 5 komt ten slotte de rol van de koningin aan bod, met aandacht voor haar rol als tussenpersoon, moeder en vooral ook onmisbaar element in een aardse verbeelding van het hemelse huwelijk tussen Christus en de Kerk. Een afsluitend hoofdstuk bespreekt vooral het *Nachleben* van het beeldprogramma van de Bijbel. Hoewel elementen van de iconografie in verschillende bijbels uit de late elfde en twaalfde eeuw opduiken, stelt Reilly dat precies de specifieke context waarin de Bijbel tot stand kwam, verklaart waarom de reeks voorstellingen als geheel geen navolging heeft gekend.

Omdat de auteur zoveel nadruk legt op lokale machtsverhoudingen, is het merkwaardig dat er in dit boek weinig aandacht besteed wordt aan de institutionele geschiedenis van de abdij van Sint-Vaast. Dat is jammer, omdat wie niet bereid is losse feiten te sprokkelen uit verschillende hoofdstukken de indruk krijgt dat de hervorming in wezen een koud beginpunt was. De graven van Vlaanderen komen ook weinig aan bod, hoewel zij toch een belangrijke rol gespeeld hebben in de relatie tussen bisschop en abdij vóór de hervormingen. Ten slotte concentreert de auteur zich in de verklaring van de vorstelijke iconografie op de relatie tussen Gerard van Kamerijk en de wereldlijke vorsten, alsof de monniken zelf geen eigen kijk op deze zaak hadden.

Ondanks die opmerkingen staat het buiten kijf dat Reillys boek baanbrekend is, en wel in twee opzichten. Enerzijds toont het aan dat de Bijbel van Sint-Vaast een product is van artistieke en tekstuele planning die verband houdt met concrete verhoudingen tussen de monniken, de bisschop van Atrecht en de verschillende lekenvorsten. Anderzijds biedt precies dat eerste inzicht de mogelijkheid beter zicht te krijgen op de socio-politieke verhoudingen tussen die actoren en de denkbeelden die zij hierover ontwikkelden.

Steven Vanderputten

Roding, J., Sneller, A. A., Thijs, B., *Beelden van Leiden. Zelfbeeld en representatie van een Hollandse stad in de vroegmoderne tijd, 1550-1800* (Themanummer De zeventiende eeuw, XXII (2006) i; Hilversum: Verloren, 2006, 222 blz., €20,-, ISBN 90 6550 926 7).

Tegenwoordig heeft iedere stad zijn eigen slogan. ‘Rotterdam Durft’, ‘Er gaat niets boven Groningen’, ‘Den Helder, herkenbaar anders’ en ‘I Amsterdam.’ Het doel van deze *citybranding* is de stad te positioneren en aantrekkelijk te maken voor toeristen, bedrijven en inwoners. Het maakt deel uit van een marketingstrategie. Ook Leiden heeft sinds kort een nieuw merk. ‘Leiden: stad van ontdekkingen.’

Hoe zat het een paar eeuwen geleden met de positionering van de stad? In de bundel *Beelden van Leiden* wordt uit historisch oogpunt onderzocht hoe het imago van de stad in de vroegmoderne tijd tot stand kwam. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is het onderzoeksobject ‘identiteit’ weer hoog op de historische onderzoeksagenda gezet en in nieuwe perspectieven geplaatst. Identiteit kan, als onderdeel van de cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis, onderzocht worden vanuit de *imagologie*: de literaire beeldvorming. De bundel is zodoende geschreven door medewerkers van het kunsthistorisch en letterkundig instituut van de Universiteit Leiden. Ook medewerkers van andere universiteiten leverden bijdragen. Centrale vragen zijn of het zelfbeeld van de stad aansluit op de werkelijkheid en op de perceptie van anderen.

Het aardige van de acht artikelen is dat een diversiteit aan invalshoeken wordt gepresenteerd en dat er bronnen besproken worden die niet eerder voor dit doel onderzocht zijn. Marike Hoogduin-Berkhout onderzoekt in haar bijdrage bijvoorbeeld de decoratiestukken in het Leidse stadhuis. Hierin komt naar voren dat de oudste stukken op het Leidse stadhuis portretten van Hollandse graven en gravinnen waren. In de zestiende en zeventiende eeuw vonden er een aantal ‘typisch Leidse’ ontwikkelingen plaats. Eerst ontfermde het stadsbestuur zich over katholieke stukken van beroemde Leidse kunstenaars die aan de beeldenstorm waren ontsnapt. Na het Ontzet gaf het bestuur een Leidse kunstenaar opdracht tot het maken van een aantal gerechtigheidsstaferelen. Behalve een aantal bijbelse staferelen schilderde hij ook voor het eerst een Hollands gerechtigheidsstaferel, met graaf Willem II in de hoofdrol. Het Beleg en Ontzet zelf waren ook onderwerp van enkele stukken. Na 1650 sloot het bestuur weer aan op de gebruikelijke decoratiestukken en werden ook aan kunstenaars van buiten Leiden opdrachten gegeven. Een van hen schilderde een allegorie op het goede bestuur. Volgens Hoogduin werd hierin uitgedrukt dat Leiden het nieuwe Athene was. Het personage ‘de wijsheid’ verwees ook naar de Leidse universiteit.

De in 1575 gestichte universiteit was het uithangbord van de stad. Leonore Stapel laat in haar bijdrage zien dat de universiteit buiten de stad en het land een grote reputatie genoot, maar dat de gebouwen niet aantrekkelijk waren om af te beelden. Dit gold wel voor de weidse omgeving rond Leiden: vruchtbare gronden die — in afbeeldingen in opdracht van de stad — werden voorzien van kuddes wollige schapen. Hoewel dit niet strookte met de werkelijkheid (de wol kwam niet uit Leiden), wilde het stadsbestuur hiermee waarschijnlijk de nadruk leggen op de wolnijverheid als een van de grootste bronnen van inkomsten; echter niet typisch Leids in de ogen van buitenstaanders, omdat Leiden niet de enige textielstad van Holland was. In andere